

HAVEL

Pomsta bezmocných

Aleksander
Kaczorowski

xyz

Havel

Pomsta bezmocných

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.xyz.cz
www.albatrosmedia.cz

Aleksander Kaczorowski

Havel: Pomsta bezmocných – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

xyz

Aleksander Kaczorowski

HAVEL

Pomsta bezmocných

xyz

This book has been published with the support of
the © POLAND Translation Program

Vydání této knihy bylo podpořeno překladovým
programem © POLAND

Text Copyright © 2020 by Aleksander Kaczorowski
Havel. Zemsta bezsilnych
Copyright © Aleksander Kaczorowski, 2020
Cover photo © ČTK/Hejzlar Jaroslav, 1990
Translation © Martin Veselka, 2021

© NAKLADATELSTVÍ XYZ, 2021

ISBN tištěné verze 978-80-7597-937-7

ISBN e-knihy 978-80-7597-999-5 (1. zveřejnění, 2021) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-7683-000-4 (1. zveřejnění, 2021) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-7597-998-8 (1. zveřejnění, 2021) (ePDF)

Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí.
– Václav Havel

Pravda je v nuanci.
– Anatole France

OBSAH

	Úvod	9
Část první	„Panský synek“	17
Kapitola první	Mlýn na Vltavě	19
Kapitola druhá	Nejklidnější končina v Evropě	33
Kapitola třetí	Nepřátelé lidu	53
Kapitola čtvrtá	Život je všude	72
Část druhá	Anatomie gagu	95
Kapitola pátá	Zahradní slavnost	97
Kapitola šestá	Boj o Tvář	122
Kapitola sedmá	Ztížená možnost soustředění	142
Část třetí	Rok 1968	153
Kapitola osmá	Pražské jaro	155
Kapitola devátá	Brežněvovy slzy	178
Kapitola desátá	Český úděl?	194
Kapitola jedenáctá	Dopis Dubčekovi	211
Část čtvrtá	Spisovatel v likvidaci	227
Kapitola dvanáctá	Druhý dech	229
Kapitola třináctá	Underground	256
Kapitola čtrnáctá	Charta 77	281

Část pátá	Antipolitika	299
Kapitola patnáctá	Moc bezmocných	301
Kapitola šestnáctá	Dálkový seminář	330
Kapitola sedmnáctá	Z Hrádečku na Hrad	348
Kapitola osmnáctá	Intelektuál v politice	364
Část šestá	Poslední boj	395
Kapitola devatenáctá	Profesionální politik	397
Kapitola dvacátá	Pomsta bezmocných	412
Kapitola dvacátá první	Prosím stručně	421
	Literatura	439
	Zdroje fotografií	448
	Poznámky	449
	Jmenný rejstřík	477
	Ediční poznámka překladatele	486
	O autorovi	487

ÚVOD

Toho dne se to v budově soudu v pražské Karmelitské ulici už před úsvitem rojilo tajnými. Většinu míst v jednací síni obsadili policisté v civilu. Přesto se dovnitř – předstíraje, že je příbuzný jednoho z obžalovaných – dostal i jeden blondák s knírem. Na chodbách i před budovou soudu estébáci fotografovali a filmovali všechny, co přišli: včetně rodinných příslušníků a přátel obviněných jich bylo hodně přes sto.

„Bylo to pozoruhodné, na chodbě tam v družném rozhovoru stáli bývalí členové politbyra, [...] umělci a mladí dlouhomasí lidé – neobyčejný pohled,“ vyprávěl mi o dvacet let později Václav Havel. Právě on byl tím rafinovaným blondákem ze soudu na pražské Malé Straně.

V září 1976 usedli do lavic pro obžalované jeho mladí přátelé – členové psychedelické rockové skupiny The Plastic People of the Universe. Ironií osudu bylo, že v téže době v Polsku probíhaly procesy s dělníky z Ursusu a Radomi. Akce na podporu zatčených účastníků protestů proti zvyšování cen masa, uzenin, cukru a mléčných výrobků vedla ke vzniku Výboru na obranu dělníků (Komitet Obrony Robotników). Následující den – 23. září 1976 – byly

vyneseny rozsudky v procesu s českými hudebníky, obviněnými z „narušování veřejného pořádku“. Petiční akce na jejich obranu přispěla k tomu, že tresty byly nižší, než se očekávalo. Odpůrci režimu to pochopili jako náznak jeho slabosti a příslib ústupků. O tři měsíce později v Praze vznikla Charta 77 – nejznámější disidentské hnutí ve východní Evropě.

Iniciátorem a hlavním organizátorem Charty 77 byl Václav Havel, čtyřicetiletý dramatik, tvůrce absurdního divadla, který své největší úspěchy ve vlasti i v zahraničí zaznamenal během předchozího desetiletí. Narodil se v zámožné pražské podnikatelské rodině a už v dětství byl pokládán za „nepřítele lidu“. Sedmkrát nebyl přijat ke studiu na vysoké škole, přesto – díky vlastnímu nadání, příznivým okolnostem a postupné politické liberalizaci – se mu všechny překážky, které před ním vršil komunistický režim, podařilo překonat. Před třicítkou získal diplom z umělecké vysoké školy, napsal několik divadelních her a vydal dvě knihy, stal se dramaturgem známého pražského divadla, členem Svazu československých spisovatelů a redakční rady vlivného časopisu. Mimo to navštívil několik států západní Evropy, středoasijské republiky Sovětského svazu a zakrátko se dostal i do Spojených států, které po celý život obdivoval.

Zahraníční tantiémy mu zajišťovaly trvalý příjem ve výši několika průměrných platů a umožňovaly mu život na vysoké noze, a to i v době po sovětské invazi do Československa v roce 1968. Když se o necelých deset let později dostal poprvé do vazby, zpočátku mu nejvíc vadilo, že tam nemá své oblíbené cigarety značky Peter Stuyvesant. Rezignoval však na své postavení „chráněného zvířete“ a rozhodl se bránit občanská práva a svobody, ačkoli věděl, že od té chvíle už nebude státní mocí tolerovaným, byť

systematicky pronásledovaným literátem, nýbrž politickým protivníkem, jehož se komunisté pokusí zkompromitovat, přinutit k emigraci nebo uvěznit. Státní bezpečnost nakonec využila všechny uvedené metody.

Havlova biografie by mohla posloužit jako předloha k dramatu. Byl by to – podobně jako většina jeho divadelních her – příběh o „moci bezmocných“. A také spletitý a nečekanými dějovými zvraty oplývající příběh pádu ze společensky významných pozic a opětovného stoupání na vrchol.

V Havlově případě nebyla nálepka „buržoazní původ“ pouhou propagandistickou urážkou, nýbrž konstatováním faktu. Jeho dědeček z otcovy strany byl významným pražským stavitelem, mecenášem umění a teozofem. Matčín otec byl „člověkem devatera řemesel“ úspěšným v každém oboru, jemuž věnoval své úsilí – byl mimo jiné vědцем a vynálezcem, válečným zpravodajem na Balkáně, důstojníkem rakousko-uherského námořnictva, spiklencem spjatým s organizací Maffie, která bojovala o českou nezávislost, československým diplomatem a ředitelem Baťova obuvnického impéria. Pokud je pravdivá anekdota o dvou vyslancích krále bot, kteří měli prozkoumat africký trh, tak jejich depeše přicházely právě na stůl Havlova dědečka.

Byl také literárně činný, jedna z jeho knih se stala inspirací pro autory populární komedie natočené v roce 1932 ve filmových studiích na Barrandově. Majitelem tohoto studia byl Havlův strýc, proslulý bonviván, homosexuál, král pražské bohémy, po němž Václav zdědil zálibu v mercedesech a mejdanech trvajících celou noc. Opakem tohoto strýce byl Havlův otec, solidní byznysmen a vlivný svobodný zednář, jenž udržoval přátelské vztahy s prominentními politiky ze všech domácích stran od národní

demokracie, s níž sympatizoval, až po komunisty, kteří si od něj pronajímali na své sjezdy největší pražský sál v paláci Lucerna. Nakonec mu komunisti sebrali nejen tento ve své době hypermoderní objekt, sídlo největšího gastronomického a zábavního komplexu na východ od Labe, ale také exkluzivní vilovou čtvrť, venkovské sídlo na Moravě a činžovní dům v centru Prahy. Zabavili veškerý majetek Havlových rodičů i prarodičů, ale to největší dědictví mu sebrat nedokázali – kulturní kapitál, který si z domova odnesl.

Jak svému otci, tak i matce, polyglotce a nadané malíře se zahraničním vzděláním, vděčil Václav Havel za svůj nebývalý dar navazovat a udržovat si známosti (ostatně téměř polovinu z prvních 242 signatářů Charty 77 – spisovatelů, intelektuálů, lidí ve svobodném povolání, někdejších stranických funkcionářů a rockových hudebníků – tvořili jeho přátelé a známí).

Pocit odcizení, který zažil v raném dětství a který po letech interpretoval jako důsledek neopodstatněných výsad „panského synka“ využívajícího vysoké společenské postavení svých rodičů, se postupem času stal zdrojem jeho síly a svébytného charismatu – to druzí se ucházeli o jeho přízeň a on si pro změnu zvykl pokládat zájem o svou osobu (i ze strany žen) za něco přirozeného. Jeho vášní byly umění, filozofie, společenské vědy – a politika. Celý život si cíleně volil prostředí, kde mohl plně využít své největší přednosti: inteligenci, erudici, dar analytického myšlení, umělecké nadání, smysl pro absurdní humor a také – last but not least – vybrané způsoby a osobní kouzlo. Téměř pokaždé, když se zapojil do působení nějaké formální nebo neformální skupiny lidí – ať už šlo o divadelní soubor, redakci časopisu, okruh literátů nebo bojovníků za občanská práva –, tak se dříve či později (ale spíš dříve než později) dostal do jejího čela. Dominoval, i když

většinou nikdo – anebo skoro nikdo – neměl pocit, že by to bylo jeho cílem. Působil dojmem, jako by mu na tom vůbec nezáleželo, ba jako by k tomu docházelo proti jeho vůli; jako by skutečnost, že se vždy dostane do centra dění, byla záležitostí náhody a on byl pouhým jejím nástrojem. Za celý Havlův dospělý život se stalo pouze jednou, že se nějaký okruh lidí vzepřel jeho charismatu a přinutil jej odejít. Zpravidla totiž docházelo k tomu, že z určitého uskupení odcházeli ti, kdo s touto jeho subtilní dominancí nesouhlasili.

Jeho kariéra připomíná rozšiřující se kruhy na vodní hladině: s každou další úlohou, jíž se zhostil – vůdčí osobnosti ve škole, nezávislého básníka, dramatika, činitele svazu spisovatelů, oceňovaného publicisty, disidenta a obhájce lidských práv a konečně i tribuna revoluce a politika světového formátu, vzrůstal také počet jeho nadšených stoupců, nekritických ctitelů a nezřídka fanatických vyznavačů. Celý život jej obklopovali lidé, kteří v něm viděli člověka předurčeného k tomu, aby sehrál vedoucí roli – a podstatné je, že počet těchto lidí systematicky narůstal. Otázka, zda si to Havel uvědomoval a zda toho dovedl využít, je čistě rétorická. Nikdo se nepostavil do čela desetimilionového národa proti vlastní vůli.

Jako rozený vůdce začal být vnímán velmi brzy. Předpovídali mu politickou kariéru, on sám se však – jak ve dnech pražského jara 1968, tak během sametové revoluce 1989 – pokládal především za spisovatele. Jako náctiletý se seznámil s nejvýznamnějšími českými básníky 20. století: Vítězslavem Nezvalem, Vladimírem Holanem, budoucím nositelem Nobelovy ceny Jaroslavem Seifertem a také s Jiřím Kolářem, který se stal jeho uměleckým guruem. V raném mládí se skamarádil či navázal důvěrné přátelství s nejvý-

znamnějšími umělci své doby: Milošem Formanem, Milanem Kunderou, Bohumilem Hrabalem a Josefem Škvoreckým. V padesátých letech kolem sebe soustředil vrstevníky s literárními ambicemi, kteří začali být postupem času pokládáni za nejvýznamnější generační sdružení české poválečné literatury. O deset let později už byl součástí československého literárního establishmentu – respektive přinejmenším jej takto vnímali přátelé z měsíčníku *Tvář* a Ivan Martin Jirous, budoucí manažer a umělecký šéf kapely *The Plastic People of the Universe*.

Během pražského jara 1968 se Havel sblížil s okruhem komunistických revizionistů soustředěných kolem týdeníku *Literární listy*. Sám nikdy do strany nevstoupil, ale až do poloviny osmdesátých let se pokládal za socialistu. Spoluutvářel nezávislé nakladatelské a občanské hnutí, avšak důsledně odmítal, aby se o něm hovořilo jako o opozičníkovi nebo disidentovi. Jeho chalupa v Podkrkonoší – slavný Hrádeček – se stala jedním z nejvýznamnějších bodů na mapě české nezávislé kultury. V tamní stodole se odehrála světová premiéra jeho nejslavnější hry *Audience*, hudebníci z *The Plastic People of the Universe* tam nahráli psychedelickou desku *Pašijové hry velikonoční* a signatáři *Charty 77* obou pohlaví tam spřádali protirežimní plány a flirtovali.

Cenou za „život v pravdě“ – a za radosti života v pražském veselém ghettu – bylo šikanování, výslechy, represe, sledování, opakovaný pobyt ve vazbě a donašeči mezi přáteli a milenkami. Tři stovky signatářů *Charty 77*, včetně mnoha jejích spoluzakladatelů, musely v obavách o vlastní život a o život svých blízkých emigrovat. Václav Havel strávil v komunistických kriminálech celkem pět let. Navzdory jeho úsilí se *Chartu* nepovedlo přetvořit do masového opozičního hnutí, zůstala „sebeobranou

vyločených“, ostrůvkem v moři oportunistů, který tvořil pojivo konsenzu, jež režim Gustáva Husáka uzavřel se společností. Základem tohoto konsenzu bylo – jak Havel napsal – spojení diktatury a konzumní společnosti.

Během dvanácti let podepsaly Chartu 77 necelé dva tisíce lidí, většina z nich tak učinila z mravních pohnutek. Jen málo z nich věřilo, že se skutečně dočkají konce komunismu. Ještě v únoru 1989 byl Havel odsouzen k devítiměsíčnímu vězení za „pobuřování“ (za pokus položit kytici na místo, kde se upálil Jan Palach). Odseděl si polovinu trestu. V srpnu dostal policejní příkaz, aby opustil Prahu. V říjnu musel nastoupit nucenou hospitalizaci v souvislosti s očekávanými demonstracemi u příležitosti výročí vzniku Československa. V pátek 17. listopadu pobýval na Hrádečku, kde už několik dní v kruhu nejbližších slavil narozeniny své dlouholeté milenky Jitky Vodňanské. Nic nenasvědčovalo tomu, že ještě téhož dne večer v Praze vypukne sametová revoluce. A že do konce roku Gustáv Husák rezignuje na svůj úřad a přesvědčí komunistické poslance, aby Havla jednohlasně zvolili jeho nástupcem.

Historik Timothy Garton Ash s lehkou nadsázkou prohlásil, že na to, co Polákům trvalo deset let, Maďarům deset měsíců, východním Němcům deset týdnů, stačilo Čechům deset dní. Tato kniha vypráví o tom, proč to bylo možné. A proč se právě Václav Havel – a nikdo jiný – mohl stát symbolem sametové revoluce.

ČÁST PRVNÍ
„Panský synek“

Kapitola první

Mlýn na Vltavě

I

V polovině 19. století stával mezi později vystavěnými mosty Jiráskovým a Palackého u řeky Vltavy mlýn. Patřil rodině Havlových, usazené na Smíchově po řadu generací. Jeho poslední majitel Vácslav Julius Havel (1821–1884) po smrti svého otce rodinný majetek prodal, aby mohl vyplatit dědictví nevlastní matce a svým devíti sestrám zajistit důstojné věno. Sám poté zůstal bez halíře, a tak se oblékl do modrého železničářského stejnokroje. Jako vážný na nedalekém nádraží v něm strávil zbytek života. I kdyby to byla, jak tvrdil jeho pravnuk, profese napůl dělnická a napůl úřednická, nemůže být pochyb o tom, že se Vácslav Julius Havel stal proletářem a třel bídu s nouzí.

Vácslav Julius Havel se pozdě oženil a potomka se dočkal až ve čtyřiceti letech. V souladu s rodinnou tradicí jej pojmenoval po českém patronu svatém Václavovi. Havlovi toto jméno psali Vácslav, což byla forma zvláštní i z hlediska dobového pravopisu. Bydleli ve skromném pokoji na malostranském Újezdě, žili spořivě a veškeré prostředky vynakládali na synovo vzdělání. Vácslav Havel (1861–1921) začal studovat techniku, ale po otcově smrti byl nucen škol zanechat, dokonce i pohřeb mu uspořádal

za vypůjčené peníze. Přesto byl už necelých patnáct let nato milionářem.

Začal drobnými dlaždičskými a kanalizačními pracemi. Brzy vešel ve známost jako poctivý profesionál a talentovaný obchodník. Po svatbě s bohatou nevěstou z Moravy přesídlil na venkov, kde po jistou dobu hospodařil. Na konci 19. století se však vrátil do Prahy, zrovna v době, kdy tam vypukl nebývalý stavební boom. Vzorem pro pražské stavitele byla Haussmannova Paříž; jejich cílem bylo přetvořit město, jemuž řadu staletí dominoval německy hovořící patriciát, v moderní metropoli obrozeného slovanského národa, sebestího svou budoucností.

Budování nabralo na obrátkách, když Čechy ovládnutá městská rada získala ve Vídni souhlas císaře Františka Josefa I. s takzvanou asanací, tedy s demolicí celých bloků na Starém Městě a v někdejší židovském ghettu Josefov. Na jejich místě vyrostly podél nových ulic, jako byla kupříkladu reprezentativní Pařížská třída, impozantní činžovní domy určené pro zámožnější klientelu. Úředníci a lidé ve svobodných povoláních se usazovali o kus dál, nejčastěji na Novém Městě, dělníci se zas houfně stěhovali do okolních měst, jako byly Libeň, Karlín, Žižkov nebo Smíchov, které se krátce nato k Praze připojily. V roce 1900 už mělo město více než půl milionu obyvatel. Stavební podnikatelé nestíhali stavět a ceny pozemků, domů a bytů neustále stoupaly. Praha se stala jedním velkým stavenišťem, jak se slušelo na hlavní město nejprůmyslovější části habsburské monarchie.

Václav Havel vyměnil hospodářství za parcelu na Novém Městě právě včas a během několika let si vydělal nemalé peníze, když postupně vystavěl celkem patnáct činžovních domů na klíč. Jak vzpomínal jeho syn, nastálo se snažil zaměstnávat pouze své

krajany a důsledně volil nacionalistické strany, které reprezentovaly zájmy sílící buržoazie. Přátelil se s předákem národních demokratů Karlem Kramářem a také se známým sympatizantem této strany profesorem Janem Jesenským (otcem novinářky a spisovatelky Mileny Jesenské). Dokonce i zdánlivě nevinné občanské aktivity, do nichž se zapojil, jako byla třeba sbírka na Národní divadlo, měly vlastenecký a zřetelně protiněmecký ráz. Havel zastával funkci „hospodáře“ čestného výboru Zlaté kapličky (tedy Národního divadla) a díky této pozici se mu začalo přezdívat „ministr financí“. Divadlo měl koneckonců rád a s oblibou trávil čas ve společnosti herců, které navíc často hostil u sebe doma. K pravidelným návštěvníkům patřil mimo jiné tehdejší nejproslulejší český básník Jaroslav Vrchlický.

Stvrzením nového společenského statusu Václava Havla byl dům, který pro svou rodinu vystavěl v roce 1904 na Palackého nábřeží (dnes Rašínovo). Dům s číslem popisným 2000 stál pouhých několik stovek kroků od Národního divadla a skoro přesně naproti místu, kde se kdysi točily žernovy mlýna, který patřil předkům majitele tohoto domu. Nyní to tam ale vypadalo úplně jinak než dřív, polovenkovská oblast se změnila na „pražský Manchester“, jak se přezdívalo prudce se rozvíjícímu dělnickému Smíchovu. Nebylo tam toho mnoho k obdivování: betonové nábřeží a řady činžáků, za nimiž vyčuhovaly tovární komíny. Snad právě tento nepřilíš vábný výhled způsobil, že potomek pražských mlynářů mnohem raději trávil čas v rodném kraji své manželky Emilie – ve Žďárce poblíž Tišnova, necelých čtyřicet kilometrů severozápadně od Brna. Lidé z okolí a brzy nato po jejich vzoru i sami majitelé začali tamní venkovské sídlo, vybudované v roce 1908, nazývat Havlov.

V životopise nestora rodu mělo toto místo mimořádný význam. Václav Havel byl sice římský katolík, ženil se v kostele, nechal své děti pokřtít, chodíval na mše, a když se to slušelo a patřilo, tak i k přijímání. Od raného mládí však věřil ve vědu, techniku a pokrok. Pod vlivem Anny Pammrové, světské mystičky, která žila na samotě v lesích nedaleko Havlova, se obrátil ke světu duchovních prožitků. Tato neobyčejná žena pocházející z prosté venkovské rodiny vytvořila originální věroučný systém integrující prvky teozofie, antropozofie a esoterismu. Byla přesvědčená, že je reinkarnací starověké perské bohyně Ainishity, a rozhodla se, že svým současníkům ukáže třetí cestu mezi tradiční zbožností a pozitivistickým materialismem. Putovali k ní tedy zklamaní scientisté, vzpurní katoličtí kněží, ale také básníci – nejvýznamnější zástupce českého literárního symbolismu Otokar Březina (vlastním jménem Václav Jebavý) si s ní korespondoval celý svůj dospělý život. Havlovi brali svou nejbližší sousedku jako zpovědnici a psychoanalytičku v jedné osobě. Na dochované fotografii z pohřbu Anny Pammrové vidíme devítiletého Václava Havla, jak s vážným výrazem ve tváři kráčí za její rakví. Když ji po letech zmínil v jednom dopise z vězení, který psal bratrovi, zavtipkoval, že doufá, že od ní bude dostávat listy.

Nejpopulárnějším projevem nových duchovních proudů, charakteristickým pro epochu fin de siècle, byly spiritistické seance. Jen za léta 1914–1916 jich Václav Havel uspořádal několik desítek. Marie Zinfelová, neteř jeho manželky Emilie a současně oblíbenkyně Anny Pammrové, která o rodinu Havlových duchovně pečovala, se projevila jako nadané médium. Po uvedení do transu dokázala zapisovat promluvy duchů, s nimiž jejím prostřednictvím účastníci spiritistických seancí v domě na Palackého ná-

břeží pravidelně komunikovali. Ve světě vezdejším podporoval hostitel Českou společnost theosofickou a v roce 1920 vydal pod pseudonymem Atom vlastním nákladem *Knihu života*, v kruzích českých spiritistů mimořádně ceněnou. Kniha prodávaná za 14 korun československých obsahovala záznamy seancí s autorovým komentářem, který pojednával o duchovní povaze reality a perspektivách posmrtného bytí v nadpřirozeném světě. Že byl autorem komentáře i celé knihy Václav Havel, se dostalo na veřejnost až v 90. letech 20. století.

Ústředí českých teozofů se nacházelo v paláci Lucerna, který byl nejambicióznějším obchodním a architektonickým projektem nestora rodu. Výstavba tohoto prvního a největšího zábavního centra v Praze, sídla populárního kina s koncertním sálem, kavárnami, bary, restauracemi a obchody, trvala patnáct let a spolykala obrovské finanční prostředky, získané hlavně prostřednictvím půjček. Sedmipatrová budova, definitivně zkolaudovaná v roce 1921, působila mimořádným dojmem. Jejím srdcem byl monumentální koncertní sál v podzemí, tři patra hluboko. Vystupovali v něm – před dvěma a půl tisíci diváků – nejpopulárnější umělci své doby, mimo jiné violoncellový virtuóz Pablo Casals, tanečnice Josephine Bakerová či zpěvák a herec Maurice Chevalier. Sám stavebník Lucerny ovšem příležitost vychutnat si jejich show neměl (a nedokončil ani plánovaný větrací a klimatizační systém v sále). Na sklonku života se staral už jen o svou posmrtnou existenci a dohled nad obchody přenechal svým synům Václavu Mariovi (1897–1979) a Milošovi (1899–1969).

II

Starší z bratrů se v mnoha ohledech podobal svému otci, ačkoli nesdílel jeho vášně pro spiritismus. Podobně jako on volil národně demokratickou stranu, ale k jeho přátelům patřili rovněž lidé s liberálním nebo levicovým světonázorem, jako byli třeba oblíbený prozaik Eduard Bass, redaktor vlivného týdeníku *Přítomnost* Ferdinand Peroutka nebo komunismu nakloněný filozof Josef Ludvík Fischer. Kromě společných zájmů je spojoval obdiv k tvůrcům Československé republiky a k jejímu prvnímu prezidentovi Tomáši Garrigu Masarykovi, který proslul svou svobodomyšlností.

Když se britského premiéra Lloyd George zeptali, kdo na první světové válce nejvíc vydělal, odpověděl: „Prezident Masaryk.“ Inteluál světového věhlasu a poslanec rakouského parlamentu Masaryk v roce 1915 ilegálně vycestoval na Západ a od té chvíle neúnavně přemlouval vůdce Francie, Británie a USA k tomu, aby po vítězství ve válce vytvořili na troskách habsburské monarchie nový stát „Čechosláváků“. Ve svobodné republice se těšil bezmála nábožné úctě; v lidových představách tento „filozof na trůnu“ nahradil císaře Františka Josefa. Také pokud jde o národnostní poměry, byla Československá republika „malým Rakouskem“: podíl národnostních menšin v populaci byl skoro stejný jako v habsburské monarchii. Češi tvořili sotva polovinu obyvatelstva, zatímco Němci téměř jednu čtvrtinu (23,3 procenta). „Čechosláváci“ existovali pouze na papíře a v představách některých politiků; tuto fiktivní národnost vymysleli proto, aby ospravedlnili vznik nového státu, v němž Češi a Slováci společně tvořili pouhých 65,5 procenta obyvatelstva (podle sčítání lidu z roku 1921).

Jak Němci, tak i Maďaři (tvořící 5,5 procenta obyvatelstva republiky) se většinou s československým státem neztotožňovali a nejednalo se s nimi jako s rovnoprávními spoluobčany. Zástupce německé menšiny, senátor Ludwig Spiegel popisoval v roce 1923 v rozhovoru pro deník Bohemia vztah českých poslanců k jejich německým kolegům z parlamentních lavic následovně: „Tedy brzy ‚váš stát‘, brzy ‚náš stát‘, jak se to hodí. Vy musíte být loyálními státními občany, neboť stát jest vaším státem, avšak my jsme zde skutečnými pány, neboť jest to náš stát; vy musíte poslouchati zákonů, neboť jest to váš stát, avšak my jsme ti, kteří zákony dávají, neboť jest to náš stát...“⁴¹

Politici pěti největších českých stran (agrárníci, národní socialisté, sociální demokraté, národní demokraté a katoličtí lidovci) byli schopni marginalizovat vliv německých a maďarských stran, slovenských autonomistů a českých komunistů, jedině když spojili své síly ve formálních i neformálních koalicích. Od roku 1926 sice byli zástupci dvou nebo tří německých stran (agrárníků, sociálních demokratů a katolických lidovců) součástí každé československé vlády, ale museli se spokojit s několika podřadnými resorty.

Stranám šlo výhradně o vlastní zájmy, snažily se podřídit si veškeré oblasti ekonomického života. Politické smlouvání probíhalo v zákulisí, parlament se stal jakýmsi křížencem hlasovací mašiny a Hyde Parku. Národní demokraté, s nimiž byla spjata i rodina Havlových, reprezentovali velkoměstskou buržoazii. Tato strana tradičně ovládala bankovníctví. Zvláště silnému postavení se těšila strana agrárníků, bohatých sedláků a majitelů půdy. Měli totiž největší prospěch z pozemkové reformy provedené po roce 1918, na jejímž základě byla zkonfiskována půda, která

předtím patřila rakouské aristokracii. Jen rody Schwarzenbergů a Schönbornů ovládaly každý panství o rozloze dvou set tisíc hektarů, Liechtensteinové vlastnili zhruba sto šedesát tisíc hektarů a Kinští téměř sedmdesát tisíc hektarů. Celkem bylo konfiskováno osmdesát panství, každé o rozloze více než deset tisíc hektarů. Sedláci a majitelé půdy se díky tomu stali oporou Masarykovy republiky a strana zastupující jejich zájmy vítězila téměř ve všech parlamentních volbách. V jejím čele stál talentovaný politik Antonín Švehla, který zemi společně s Masarykem a šéfem diplomacie Benešem prakticky vládl. Spojovala je ještě jedna věc: všichni tři pocházeli ze selských rodin.

„Otec byl Slovák z Kopčan, narodil se jako nevolník a nevolníkem zůstal,“ vzpomínal Masaryk v rozhovoru s Karlem Čapkem. „Když nás mnohem později navštěvoval v Praze, zajímalo ho jen to, jak jsou okutí koně, jaké oje, nápravy a kola mají v Praze vozy a kočáry.“²

Češi dominovali ve státní správě i v armádě (tvořili 87 procent důstojnictva a 90 procent generálů). Vnitřní rozpory, přestože neztrácely svou důležitost a byly brány vážně, ustoupily do pozadí tváří v tvář hrozbám zvnějšku, za něž byli pokládáni Němci, Maďaři a slovenští nacionalisté.

Skutečnost, že převládajícím vyznáním u těchto tří menšin bylo katolictví, zapříčinila, že se šířily antiklerikální postoje. Podmínky pro to vytvářel i Masaryk a jím podporované – a to i finančně – názorové skupiny. Katolická církev byla prezentována jako bašta germanizace, tmářství a zaostalosti, podobně jako do propadliště dějin odkázaná habsburská monarchie. Českým

katolíkům se vytýkal nedostatek vlastenectví a veřejně byli tázáni, kde vlastně mají své hlavní město: zda v Praze, nebo v Římě. Tato argumentace byla jako vystřižená z arsenálu Bismarckova kulturkampfu, což není nic překvapivého, neboť český nacionalismus – ač radikálně protiněmecky zaměřený – byl v podstatě zrcadlovým odrazem nacionalismu německého. Rozdíl spočíval v tom, že na rozdíl od druhé říše, kde katolíkům nebyla více než jedna třetina, tvořili v Českých zemích ještě na počátku století bezmála sto procent obyvatel. V takové situaci se apostáze pro řadu Čechů stala možností, jak manifestovat své – leckdy opožděné – vlastenectví.

Během prvních let existence státu prožívaly nekatolické křesťanské církve skutečně rozkvět. Jeden a půl milionu Čechů se rozešlo s Římem a sedm set tisíc z nich vstoupilo do Církve československé, založené v roce 1920 vzbouřenými katolickými kněžími. Vyskytla se i řada případů konverze k protestantství a pravoslaví. Přesto katolická církev navzdory mohutné proticírkevní kampani přišla do roku 1925 o pouhých jedenáct procent věřících. Antiklerikální horečka postupem času opadla, neboť Masaryk (podobně jako Bismarck o půlstoletí dříve) začal vnímat politicky angažované katolíky jako své spojence v boji proti radikální levici a národnostním menšinám.

Také Václav M. Havel vystoupil v roce 1918 z katolické církve a přestal praktikovat náboženství, nicméně jak sám napsal, jeho apostáze neznamenal, že by přijal materialistický světonázor. Už během prvních měsíců existence samostatného Československa se zapojil do činnosti studentských organizací, zakládaných z Masarykova popudu. Udělal v nich bleskovou kariéru: v roce 1919 se stal předsedou Svazu československého studentstva a následně

Obrodného hnutí československé mládeže. Známosti, které v té době navázal, mu významně pomohly v podnikání. Jeho stavební firma dostala první zakázku na výstavbu chlapeckých studentských kolejí v Praze a krátce nato stavěla ještě jedny, tentokrát pro dívky.

Mladý podnikatel dospěl k závěru, že náležité styky v politických kruzích jsou podmínkou pro to, aby mohl získávat lukrativní zakázky a výhodné půjčky. Díky aktivnímu působení ve studentských organizacích se dostal do blízkosti Hradu, tedy vlivného okruhu spolupracovníků prezidenta Masaryka. Přidal se také ke svobodným zednářům, k nimž jej v roce 1923 uvedl spisovatel Karel Čapek, s politickým establishmentem nového státu pevně spjatý. Členy lóže 28. října byli mimo jiné i ministr zahraničí Edvard Beneš a prezidentův syn Jan Masaryk.

Ještě téhož roku na podzim se Václav M. Havel vydal na půl roku do Spojených států. Na vlastní náklady tam jezdil po univerzitách, navštěvoval svazy křesťanské mládeže a zednářské lóže. Jeho pobyt za oceánem společně zorganizovali zednáři a Young Men's Christian Association (Křesťanské sdružení mladých lidí), tedy populární YMCA. Havel byl činovníkem, a v letech 1928–1933 dokonce předsedou pražské pobočky této organizace (a také členem elitní charitativní organizace Rotary Club).

V Americe viděl, jak vypadá a v praxi funguje liberální společnost. Habsburská monarchie byla státem přísné sociální hierarchizace a dělítek, kde šlechtický původ znamenal víc než sebevětší bohatství (obecně vzato šlo ale jedno ruku v ruce s druhým). Naproti tomu Češi tvořili národ ctižádostivých parvenu. Jejich zástupci politických a finančních elit si uvědomovali, že Češi přišli o domácí šlechtu, a hledali jiný exkluzivní model

chování a jednání, načež jej řada z nich našla v Americe. Zednářské lóže, gentlemanské kluby, elitní salony, kde se scházeli reprezentanti světa umění, vědy, politiky a finančnictví – to všechno byly projevy tohoto fenoménu. Bylo by poněkud naivní spatřovat v tom oficiálně deklarované egalitářství.

Václav M. Havel nikdy nesympatizoval s levicí. Podobně jako jeho otec volil národní demokraty a udržoval vřelé styky s jejich důležitým činovníkem Karlem Baxou. Tento politik sehrál na přelomu let 1899 a 1900 neslavnou úlohu v kontroverzním procesu s Leopoldem Hilsnerem, nuzným Židem obžalovaným z rituální vraždy. Baxa zastupoval rodinu zavražděné dívky Anežky Hrušové, zatímco Masaryk na stránkách rakouského tisku spjatého se židovským kapitálem vystoupil s protestem proti mýtu rituální vraždy a nepřímou se obviněného zastal. České veřejné mínění tehdy vnímalo budoucího prezidenta jako zrádce a noviny na něj velmi nevybíravě útočily. Masarykův odvážný postoj mu však získal uznání mezi liberály v západní Evropě a v Americe; vděčnost tehdejší židovské komunity mu, jak sám vzpomíná v rozhovoru s Karlem Čapkem, politicky hodně pomohla³ za první světové války, kdy se ucházel o podporu československé myšlenky. Méně známý je fakt, že i Baxovi se jeho antisemitské filipiky vyplatily. Udělal totiž politickou kariéru, jejímž vyvrcholením byla funkce pražského primátora. Zastával ji téměř po celou dobu existence meziválečného Československa.

Jak Havel smířoval svou aktivitu u svobodných zednářů, v křesťanských organizacích a liberálním Masarykově okruhu s tím, že ve volbách hlasoval pro národní demokraty vyznávající integrální nacionalismus? Jak je možné, že se zároveň přátelil s lidmi na zcela opačných stranách politické barikády: xenofobní-

mi nacionalisty, liberály, socialisty, a dokonce i komunisty? Nu což, byl to především byznysmen podnikající v zemi, kterou držel pevně v moci politický kartel. Václav M. Havel platil za jednoho z nejvlivnějších a nejbohatších lidí v Praze, jeho osobní majetek však nebyl až tak impozantní, jak se všeobecně věřilo. Vlastnil sice řadu nemovitostí, stavební firmu a významný podíl v rodinném byznysu, ale investiční projekt na Barrandově, kde ve 30. letech 20. století vybudoval vilovou čtvrť po vzoru těch, které viděl o deset let dříve v Kalifornii, pohltit obrovské finanční prostředky z půjček, jejichž splatnost byla rozložena na řadu let. Ve skutečnosti se zadlužil natolik, že po válce dokonce nemusel platit takzvanou milionářskou daň.

Restaurace Barrandovské terasy, skutečná perla v koruně Restaauračních podniků Lucerna Barrandov a hýčkané dítka svého majitele, se staly jedním z nejmódnějších míst v Praze, která lákala umělce, novináře, politiky i byznysmeny. Malebné návrší na okraji města ovšem proslulo hlavně z jiného důvodu – sídlila tam filmová studia Miloše Havla.

Václavův mladší bratr poprvé přičichl ke kinematografii už v osmnácti letech – naučil se obsluhovat kameru a sám natáčel krátké dokumentární filmy. Po otcově smrti zdědil jeho společnost Lucernafilm a začal dovážet nejnovější filmové hity z Německa a brzy také z Ameriky. Kinosály při promítání filmů s Charliem Chaplinem a Busterem Keatonem nebo populárních westernů praskaly ve švech. Když v roce 1929 bio Lucerna poprvé v Československu promítalo zvukový film, všichni zájemci se do sálu ani nevešli. Miloš Havel se rozhodl chopit se příležitosti, a místo aby dovážel cizí filmy, vybudoval nad Vltavou vlastní Hollywood.

Ve 30. letech 20. století vznikalo ve filmových studiích AB na Barrandově několik desítek celovečerních hraných filmů ročně. Miloš Havel se stal v této branži potentátem, skutečným magnátem, a nashromáždil mnohem větší bohatství než jeho usedlejší bratr Václav. Celé město si povídalo o pravidelných večírcích, které pořádal ve své luxusní vile na Barrandově a zval na ně spřátelené umělce: nejen herce, herečky a filmové režiséry, ale také spisovatele, malíře a tanečníky. K jeho nejbližším přátelům patřil Jan Werich, spoluvůrce avantgardního Osvobozeného divadla, které proslulo mimořádně vtipnými a politicky angažovanými představeními. Projížděli se spolu po městě v Milošově sportovním mercedesu. Jeho majitel byl ostatně velkým fanouškem motorismu a snažil se, aby nepropásl ani jediné automobilové závody.

Václav M. Havel byl gentleman každým coulem, výstřednostem se vyhýbal, vedl bezmála asketický život, a zhýralý způsob života mladšího bratra – stejně jako jeho téměř neskrývaná homosexualita – se mu tím pádem vůbec nezamlouvaly. I on měl sice okruh přátel, které k sobě zval, ale jejich setkání měla úplně jiný ráz. Ve 30. letech 20. století vznikla z jeho popudu tzv. Skupina Barrandov, sestávající z politiků, ekonomů a filozofů. Její členové – název skupiny odkazoval k místu, kde se scházeli – hledali východiska z hospodářské krize, která způsobila, že v roce 1933 počet nezaměstnaných vystoupal ve čtrnáctimilionovém Československu na milion a průmyslová produkce poklesla ve srovnání s rokem 1929 téměř na polovinu. Skupina Barrandov vydávala časopis s názvem Demokratický střed, později přejmenovaný na Program. Většina jejích členů, jak vzpomínal hostitel, patřila ke svobodným zednářům; politicky se nacházeli na levém křídle národní demokracie. Brzy však zklamaní politikou své

strany přešli k národním socialistům, s nimiž byl spjat ministr zahraničí Edvard Beneš.

I přes rozdíly v povahách a odlišné záliby byly vztahy mezi oběma bratry korektní, a to i v době, kdy se Václav Maria podruhé oženil. Jeho první manželkou byla Běla Friedländerová, československá reprezentantka v plavání a skocích do vody. Manželství zůstalo bezdětné a rozpadlo se po pěti letech. Synové Václava Marii se o tom dozvěděli náhodou, když se hrabali v rodinných dokumentech. Otázka, kdo byla otcova první manželka, rodiče konsternovala.

Božena Vavrečková, studentka Akademie múzických umění a dcera ředitele proslulých Baťových závodů, platila ve věku jednadvaceti let za nejlepší partii v hlavním městě. Dostalo se jí zahraniční výchovy, hovořila plynne francouzsky a německy, ve zralém věku se doučila ještě angličtinu a ruštinu. Skutečná mladá dáma, atraktivní a v hovoru kultivovaná, zapůsobila na o šestnáct let staršího Havla ohromujícím dojmem. Během jednoho z náhodných společenských setkání na podzim 1934 mu dala najevo, že by neměla nic proti, kdyby ji pozval na schůzku do některého z módních podniků. Havel neotálel. Už tehdy byl připraven oženit se s ní. Nejprve ji však v souladu se zvyklostmi představil matce. O několik týdnů později už byli zasnoubeni a 14. června 1935 je primátor hlavního města Prahy Karel Baxa oddal na Staroměstské radnici. Dne 5. října 1936 přišel na svět jejich prvorozený syn. Podle rodinné tradice dostal jméno Václav.

Kapitola druhá

Nejklidnější končina v Evropě

I

První pohlednice, kterou malý Venoušek (nebo i Vašek), jak mu rodiče říkali, dostal, začínala slovy: „Velectěný pane. Vaše blahorodí. Dovolujeme si Vám zaslati uctivé pozdravení. Doufáme, že se Vám ráčí dobře dařiti, a doporučujeme se do Vaší další přízně.“¹ Jejími odesilatelí byli kuchařka, služebná, zahradník a řidič, zaměstnaní ve venkovském sídle jeho rodičů; celý text se nesl v absurdně servilním tónu, typickým pro napůl feudální vztahy panující na moravském venkově.

„V dětství jsem se těšil,“ vzpomínal Havel, „zvláště když jsme žili na našem venkovském sídle a já chodil do vesnické školy, rozmanitým výhodám a výsadám: byl jsem – na rozdíl od všech svých spolužáků a kamarádů – ‚panský synek‘, pocházel jsem z bohaté, a tudíž vlivné rodiny, zaměstnávající – jak bylo v takovém prostředí tehdy zvykem – i ‚služebnictvo‘: měl jsem vychovatelku, měli jsme kuchařku, služebnou, zahradníka, šoféra.“² Jedna z nejstarších Havlových fotografií byla pořízena v kanceláři primátora Baxy a vidíme na ní malého prcka, který sedí na vysoké židli s věnečkem květin na hlavě. Na většině fotografií, ale také na amatérských filmech, které natáčel jeho otec, mu většinou

dělají společnost dospělí. „Na těch filmech jsem malé dítě, které je neustále středem všeobecné pozornosti. Buržoazní potomek, který má pořád kolem sebe nějaké vychovatelky, příbuzné a známé a primátora města Prahy.“³

Přestože právě jeho otec je autorem četných fotografií malého Václava, pohlcený mnoha různými povinnostmi a věčně zaneprázdněný neměl na svého syna mnoho času. Chlapec si brzy zvykl na společnost vychovatelek, zejména když se 11. října 1938 narodil jeho mladší bratr Ivan. Z Václava začal vyrůstat samotář; v rodině se často vyprávěla veselá historka, jak v dětství prostě odešel z otcovy pracovny v Lucerně, protože se nemohl dočkat, až mu bude věnovat chvilku pozornosti. Jakmile se naučil číst, vysedával celé hodiny v rodinné knihovně, zatímco mladší bratr si hrál venku s rodiči nebo chůvou. „Václav seděl ve svém pokoji a studoval knihy, a já lítal po lese,“⁴ vzpomínal Ivan M. Havel.

V nerozsáhlé příruční knihovně venkovského rodinného sídla, kde bratři trávili většinu času, převažovala krásná literatura, poezie a popularizační knihy z oblasti vědy a filozofie. První přečtené tituly předznamenaly okruh Václavových zájmů. V šesti letech si začal vést deník, a když mu bylo devět, rozhodl se, že se stane „buď vědcem, nebo politikem, nebo novinářem“,⁵ podobně jako jeho dědeček Hugo Vavrečka. „Byl sice z chudičké slezské rodiny,“ napsal o něm o řadu let později, „stal se však mužem devatera řemesel.“⁶ Bratři Havlovi navštěvovali každé prázdniny dědečka Huga a babičku Josefu v jejich továrnické vile v moravském Zlíně a po letech shodně prohlašovali, že právě díky dědečkovi vyrůstali v nefalšované intelektuální atmosféře.

Hugo Vavrečka se narodil ve Slezské Ostravě (do roku 1919 se jmenovala Polská) do rodiny řadového úředníka. Otce brzy

ztratil a krátce nato mu zemřeli na tuberkulózu i matka a sourozenci. Přesto se mu podařilo vystudovat brněnské Vysoké učení technické a po absolvování roční vojenské služby na základně rakouského vojenského námořnictva v Terstu se věnoval vědě. Nechal si patentovat několik vynálezů z oblasti elektrotechniky, brzy však dospěl k závěru, že tím nebude schopen uspokojit své finanční nároky. Z popudu svých přátel z deníku Lidové noviny, který vycházel v Brně, se stal publicistou těchto vlivných liberálních novin, z jejichž prostředí vzešla řada pozdějších spolupracovníků prezidenta Masaryka, mimo jiné Karel Čapek. Zpočátku psal o národohospodářství, později také o zahraniční politice a v roce 1912 odjel jako válečný zpravodaj na Balkán. Zveřejňoval rovněž humoristické povídky (pod pseudonymem Hugo Vavris) a do šuplíku sepisoval krátké novely v rodném, pro Čechy špatně srozumitelném lašském nářečí.

Jeho nejznámějším literárním dílem je satirická próza *Lelíček ve službách Sherlocka Holmese*. Titulní hrdina, rodilý Pražan, kterého zajímá jedině to, jak si nacpat panděro a vydělat nějakou tu korunu, je – jak se ukáže – dvojníkem portorického krále, což mu jednoho dne sdělí Sherlock Holmes osobně. Proslulý detektiv mu navrhne, aby se společně vydali na exotický ostrov, kde by pan Lelíček, nastane-li taková potřeba, měl sehrát roli panovníka. Po mnoha neuvěřitelných peripetiích se hrdina prózy chopí vlády v zámořském království a slavného detektiva pošle do světa, aby tentokrát našel dvojníka jemu, a mohl se tak díky němu vyvázat z náročných povinností vladaře.

V roce 1932 vznikla ve filmových studiích AB Barrandov filmová verze této knihy. Snímek s obsazením největších domácích hereckých hvězd Vlasty Buriana a Lídy Baarové (pozdější

Goebbelsovy milenky) produkoval Miloš Havel. Komedie měla obrovský úspěch, a přestože Vavrečka nevyužil příležitosti, aby udělal kariéru ve světě československé kinematografie, seznámil se při té příležitosti alespoň s rodinou Havlových. Je tedy možné, že sňatek jeho dcery se starším bratrem producenta zmíněného filmu – inženýrem Václavem M. Havlem – byl do určité míry následkem jeho ojedinělého vkročení do světa stříbrných pláten.

Po vypuknutí první světové války byl Vavrečka povolán do rakouské armády. Celou válku strávil v Terstu, kde sloužil jako důstojník a současně se zapojil do činnosti Maffie, československé osvobozenécké organizace založené Masarykem, jehož znal ještě z dob studií. Působení Maffie, jejíž název odkazoval k přívlastku, jímž v závěru 19. století čeští nacionalisté častovali okruh sympatizantů profesora Masaryka, spočívalo především ve shromažďování zpravodajských informací a tajném formování budoucích československých legií. Na podzim 1918 převzal Vavrečka se skupinou českých a chorvatských důstojníků bez jediného výstřelu kontrolu nad městem a následně zorganizoval návrat svých krajanů do Prahy. Po vyhlášení nezávislosti Československa 28. října 1918 byl jmenován konzulem v Terstu. Karel Čapek mu později prozradil, že Masaryk o něm říkal: „Vavrečka je z těch, kteří se mi povedli.“

V následujících letech nastává období zářné kariéry Huga Vavrečky v diplomacii. Záhy po válce se zúčastnil mírových jednání v Paříži, po návratu do Prahy mu pak ministr zahraničí Edvard Beneš nabídl místo vyslance v Budapešti nebo generálního konzula v Hamburku. Vavrečka zvolil druhou možnost. Do Maďarska odjel pár let nato již jako řádný velvyslanec a v roce 1926 odtamtud pokračoval do Vídně. Byl stoupencem těsné politické a hospodářské spolupráce s následnickými státy c. k. monarchie

a na vlastní pěst navazoval styky se zástupci rakouských a maďarských elit. Beneš považoval takové aktivity svého ambasadora za nelojální a svévolné a v roce 1932 jej přinutil podat demisi.

Vavrečka následně přijal nabídku Tomáše Baťa a stal se členem vedení jeho firmy, zodpovědným za zahraniční styky. Seznámili se však už před čtvrtstoletím, v roce 1906. Baťa pocházel ze staré ševcovské rodiny a v mládí se vypravil do Spojených států, kde se nechal zaměstnat ve Fordových závodech, aby poznal tamější výrobu a metody organizace práce. „Hledal jsem systém, který by fungoval automaticky, jako východ a západ slunce,“⁷ vzpomínal po letech. To, co uviděl za oceánem, na něj zapůsobilo natolik silně, že se po návratu vypravil do Brna na tamní Vysoké učení technické a požádal asistenta, kterého tam potkal, aby mu vysvětlil princip fungování elektrického proudu. Mladý Vavrečka mu srozumitelně vyjasnil, co je stálý proud, čímž si získal úctu a náklonnost budoucího krále obuvi.

Tomáš Baťa prý nikdy nepochopil, co je střídavý proud, ale to mu nebránilo v tom, aby během první světové války rozhojnil své bohatství díky dodávkám pro armádu. V roce 1927 konečně uskutečnil svůj plán: společně s mladším nevlastním bratrem Janem Antonínem Baťou zavedli v obuvnické továrně ve Zlíně pásovou výrobu. Závody vyráběly každý den sto tisíc párů bot a Vavrečka jejich majiteli ochotně radil nejen ve věcech, které se týkaly zdokonalování výrobních postupů, ale rovněž v otázkách marketingových; právě na základě jeho návrhu se změnil například zpočátku dost obskurní vitríny Baťových obchodů. Přitom jen v Československu jich bylo na dva tisíce.

Vavrečka ve firmě pomáhal také při navazování zahraničních styků. Pro podnik, který myslel hlavně na vývoz a hledal nová od-

bytiště i na jiných kontinentech, to mělo značný význam. Známa anekdota praví, že v roce 1932 dva vyslanci společnosti Baťa letěli do severní Afriky, aby prozkoumali potenciál tamního trhu. Oba následně poslali do zlínského ústředí firmy telegram. První z nich napsal: „Tady nikdo boty nenosí. Žádná možnost odbytu. Jedu domů.“ Druhý naopak psal: „Všichni jsou bosí. Úžasné možnosti odbytu, pošlete boty co nejdříve.“⁸ Je-li tato anekdota pravdivá, tak se obě depeše dostaly na stůl Havlova dědečka, který v té době po nucené rezignaci na kariéru v diplomacii přijal u firmy Baťa ředitelské místo.

O dva týdny později zahynul majitel továrny při leteckém neštěstí. Jeho nástupce Jan Antonín Baťa ponechal navzdory osobním averzím Vavrečku na ředitelské pozici, neboť uznával jeho kompetentnost a známosti mezi pražskými politiky. Na konci desetiletí už společnost měla devět továren v zahraničí a zaměstnávala více než sto tisíc lidí. Perlou v koruně společnosti a zároveň veledůležitým střediskem domácího průmyslu byl Zlín. Jméno ředitele tamního podniku mělo v ekonomických a průmyslnických kruzích čím dál větší prestiž. V roce 1938 se Hugo Vavrečka stal komisařem československé expozice na Světové výstavě v New Yorku a v pražských salonech se začaly šířit zvěsti o jeho možném návratu do aktivní politiky.

II

Velkolepý úspěch Baťových závodů byl – navzdory mýtům o české podnikavosti – spíše výjimkou z pravidla. Většina podniků v meziválečném Československu byla majetkem českých Němců a německy hovořících Židů a koncentrace průmyslu v po-

hraničních oblastech s Německem měla fatální dopady na politickou stabilitu státu. Hospodářská krize se nejcitelněji projevila právě v Sudetech – veškerý tamní průmysl byl v úpadku a nezaměstnaní se počítali na statisíce. V roce 1935 získala Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei), ovládaná nacisty, ve volbách dvě třetiny hlasů českých Němců. O tři roky později se Adolf Hitler začal domáhat revize hranic a prezident Edvard Beneš pod nátlakem Británie a Francie souhlasil s mezinárodní arbitráží. Československá vláda zprvu vyhlásila všeobecnou mobilizaci, ale Češi brzy ztratili válečný zápal, když zjistili, že spojenci je nechali na holičkách. Třicátého září 1938 rozhodli vůdci Francie, Velké Británie, Německa a Itálie v Mnichově o tom, že Češi se budou muset obejít bez Sudet, což znamenalo ztrátu téměř čtyřiceti procent území Čech, Moravy a Slezska, tři a půl milionu obyvatel, čtyřiceti procent průmyslových podniků a také linie opevnění vybudované v předchozích letech s vynaložením obrovských finančních prostředků. V důsledku tohoto rozhodnutí, které prezident Beneš a vláda akceptovali, přestalo být Československo státem schopným samostatné existence.

U příležitosti šedesátého výročí těchto událostí jsem měl možnost zeptat se Václava Havla na jeho vztah k Edvardu Benešovi. Přijal nás – novináře z deníku Gazeta Wyborcza – v prezidentské knihovně na Pražském hradě. Právě tam se v době mnichovské krize Beneš do pozdních nočních hodin radil se svými nejbližšími spolupracovníky. Právě tam se rozhodlo o osudu patnácti milionů lidí. Můj dojem, že se přímo dotýkáme minulosti, umocňovala skutečnost, že mezi knihami napěchovanými do polic dosahujících až ke stropu bylo mnoho takových, které tu dobu ještě pamatovaly. Řadu z nich určitě Beneš využil, když si

připravoval své projevy na zasedání Společnosti národů. V meziválečném období platil za autoritu v mezinárodních záležitostech, jeho názory zajímaly většinu evropských politiků. V tomto ohledu Havla připomínal.

Když jsem se jej zeptal, zda byl podle něj Beneš kladnou, nebo zápornou postavou českých dějin, Havel mi odpověděl následovně:

„V dobách, kdy jsem sám nezastával žádnou politickou funkci, jsem velmi přísně odsuzoval Benešovu kapitulaci jak v Mnichově, tak v únoru 1948, jednou před tlakem spojenců, podruhé před tlakem komunistů. Když jsem se sám ocitl v této vysoké funkci, tak jsem pro ta jeho dilemata přeci jen začal mít větší porozumění.

Ne že bych zásadně změnil názor. Domnívám se, že ani v jednom, ani v druhém případě neměl kapitulovat, nebo aspoň kapitulovat tak snadno a rychle. Nicméně získal jsem určité porozumění pro postavení člověka, který nese odpovědnost za bezpočet lidských životů a který neví, co bude následovat. Beneš v okamžiku mnichovské dohody ještě nevěděl, že vypukne druhá světová válka a tu že Spojenci vyhrají. On opravdu musel počítat i s tou možností, že nás Německo naprosto převálcuje, rozbombarduje Prahu a že se staneme jeho součástí třeba na sto nebo dvě stě nebo tři sta let. V každém případě cítil strašné břemeno odpovědnosti.“

Havel měl pravdu: Beneš nebyl jasnovidec. Přesto předpověděl vývoj událostí, které vedly k vypuknutí války, vcelku správně. Už v říjnu 1938 veřejně prohlásil, že do roka propukne druhá světová válka a že další Hitlerovou obětí se stane Polsko. Očekával také,

že Němci budou Francií a Británií poraženi a Československo pak získá ztracená území zpět a jednou provždy se zbaví německé menšiny.

Snaha zbavit se definitivně českých Němců byla jeho fixní ideou. Už 15. září 1938 – tedy dva týdny před mnichovskou konferencí – navrhl poprvé (v tajné nótě určené francouzské vládě) vysídlení části německého obyvatelstva z Československa. Francouzi tento jeho návrh ignorovali, a tak se při příští příležitosti Beneš, který byl připraven udělat vše, aby s konečnou platností vyřešil německou otázku v Českých zemích, obrátil na Sověty. Jeho osobní tajemník Eduard Táborský po letech vzpomínal na prezidentův rozhovor s Vjačeslavem Molotovem během Benešovy návštěvy v Moskvě v prosinci 1943. Na návrh československého prezidenta, že vysídlení by se mělo týkat dvou milionů lidí, „možná i více“, Molotov jen mávl rukou a prohlásil: „To je maličkost, to je snadné.“⁹

Beneš dospěl ještě před koncem války k závěru, že Mnichov vlastně nebyla žádná tragédie, ale jeho veliký osobní úspěch. Díky jeho rozumnému, jakkoli kontroverznímu rozhodnutí se Češi vyhnuli beznadějnému boji s třetí říší a krvavým represím. A při té příležitosti si splnili xenofobní sen národních buditelů z 19. století o etnicky čistém státě (i v současnosti platí Česká republika za jeden z etnicky nejhomogennějších států Evropy).

Václav Havel na konci osmdesátých let prohlásil v knižním rozhovoru *Dálkový výslech*, jež pořídil korespondenčně český exilový novinář Karel Hvíždala, že jeho dědeček byl „pár dnů“¹ ministrem československé vlády. Ve skutečnosti Hugo Vavrečka zastával tuto funkci dva a půl měsíce. Šestnáctého září se stal ve vládě Milana Hodži ministrem propagandy a následně ve dvou

posledních kabinetech generála Jana Syrového ministrem bez portfeje. Ocitl se tedy v úplném středu dramatických událostí, jež se v Praze na podzim 1938 odehrávaly.

Havel o tom pochopitelně nemusel vědět. Nepochybně byl přesvědčen, že jeho dědeček v nich nehrál žádnou významnější úlohu a na podobu rozhodnutí neměl vliv, neboť o všem v podstatě rozhodl Beneš. Bagatelizoval tedy podíl svého dědečka na mnichovské krizi, přestože na Mnichov vícekrát poukázal jako na odstrašující příklad kapitulace před zlem, která už by se nikdy neměla opakovat (takto odůvodňoval například svou podporu americkému útoku na Irák v roce 2003). Nicméně Hugo Vavrečka na mnichovském dramatu svůj podíl měl.

Prezident Beneš se v prvních dnech po kapitulaci pod diktaťem mocností i nadále těšil podpoře velké části společnosti. Češi si dokonale uvědomovali, že s ohledem na věrolomný postoj svých spojenců se ocitli v bezvýhodné situaci. Kdyby se Hitlerovi postavili na odpor sami, celý demokratický svět by je odsoudil jako fanatické nacionalisty, kteří se ve vlastním zájmu pokoušejí vyvolat světovou válku. Němci by jejich zemi utopili v krvi. Beneš nemohl zabránit tomu, že západní, severní i jižní pohraničí státu zabrali jeho sousedé: Němci, Poláci a Maďaři. Zachránil však stát a národ před tím nejhorším – před likvidací –, neboť měl možnost zvolit si menší zlo – kapitulaci – a vzít si její na svědomí.

Ještě v prvních říjnových dnech roku 1938 se tedy Benešova pozice jevila jako neochvějná. I on sám se cítil sebejistě, když si na Hrad pozval ministry, aby jim vysvětlil, jakou politiku se v nastalé situaci chystá prosazovat. Netušil, že členové vlády už několik dní za jeho zády tajně vyjednávají s nacistickými diplomaty. Z těchto

jednání nevyhnutelně vyplývalo, že podmínkou normalizace vztahů s třetí říší je Benešova demise. Tato normalizace přitom byla nutností, neboť Německo se jevilo jako jediná mocnost, která mohla okleštěnou republiku uchránit před ztrátou Slovenska ve prospěch Maďarska nebo slovenských separatistů.

Byla to kalkulace naprosto mylná, poněvadž Hitlerovým cílem byla právě likvidace Československého státu. Za tímto účelem slovenského separatismu zneužil a přiměl tamní nacionalisty k vyhlášení nezávislosti (14. března 1939). Hitler Beneše nenáviděl, ale nebyl to jediný důvod, proč se rozhodl včas se jej zbavit. V Českých zemích totiž nebyl jiný politik, který by se těšil podobné autoritě a byl srovnatelně zdatný v mezinárodních záležitostech. Bez něj byli Češi skutečně bezbranní.

Když se 5. října 1938 ministři dostavili na Hrad, očekávali, že jim prezident sdělí svůj záměr rezignovat na svůj úřad. Jenomže Beneš zahájil dlouhou a zevrubnou přednášku, v níž rozebíral mezinárodní situaci. Přerušilo jej křečovitě vzlyknutí jednoho z přítomných (předsedy sociální demokracie Hampla – pozn. překl.), který nevydržel nervové napětí. Zmatený Beneš se zeptal, jestli se něco stalo. Namísto odpovědi uslyšel, že není čas na diskuse, když se hraje o budoucnost země, a je třeba přestat chodit „okolo horké kaše“.¹ Prezident musí okamžitě odstoupit, protože to je führerovo přání.

Beneš ještě téhož dne abdikoval (a o několik týdnů později odjel do exilu, aby podobně jako Masaryk na začátku první světové války zahájil diplomatické aktivity ve prospěch Československa). Dne 5. října 1938 večer se do Berlína spěšně vydali dva zástupci československé vlády se zprávou o prezidentově abdikaci. Jedním z nich byl Hugo Vavrečka.

Po návratu z Berlína se Havlův dědeček definitivně stáhl z politiky. V závěru podzimu převzala moc konzervativní pravice (agrárníci). Beneše a jiné Masarykovy nejbližší spolupracovníky nařkli z toho, že jsou nepřáteli národa, svobodnými zednáři a agenti OGPU (sovětská rozvědka). V tisku se rozběhla kampaň, která měla pošlapat zbytky úspěchů demokratické republiky. A začalo také vychvalování nového režimu: autoritářské demokracie po vzoru Salazarova Portugalska. Většina politických stran byla přinucena ukončit svou činnost a komunistická strana byla postavena mimo zákon. Řady fašistů se naopak rozšiřovaly. Pod tlakem českých lékařů a právníků zavedl parlament první opatření namířená proti Židům. Poslanci také zvolili Benešova nástupce – emeritního profesora práv a germanofila Emila Hácha. Před nacismem už Čechy nemohlo zachránit nic – ani konzervativní germanofilové, ani domácí fašisté. Hitler nepotřeboval jedny ani druhé. Dne 15. března 1939 odevzdal prezident Hácha osud národa a státu do rukou vůdce třetí říše. Téhož dne obsadila německá armáda Prahu.

III

Ztráta vlastního státu byla pro Čechy podobným otřesem jako mnichovský diktát. Dvě kapitulace bez boje během necelých šesti měsíců zlomily mravní páteř národa. Nebylo mnoho těch, kteří by chtěli i nadále bojovat. Většině se nové poměry zpočátku nejevily až tak problematicky. Díky zrušení celních omezení s Německem se zlepšila ekonomická situace a nezaměstnanost se snížila téměř na nulu, protože několik set tisíc českých dělníků dobrovolně vycestovalo pracovat do Říše. Z hlediska nacistů byly České země

především obrovskou zásobárnou kvalifikované pracovní síly a významným průmyslovým střediskem, které proslulo produkcí vysoce kvalitních zbraní. Český průmysl měl nyní pracovat pro potřeby Německa – efektivně a hladce. A tak to také bylo.

Němci se v okupované zemi snažili udržet dojem normálního života. Veřejná správa zůstala v rukou Čechů, kteří měli i vlastního premiéra a vládu. Říšský protektor v protektorátu Čechy a Morava Konstantin von Neurath se přinejmenším pokoušel zachovávat toto zdání. Kulturní život probíhal téměř normálně, fungovala kina a divadla, až po roce 1942 bylo omezeno vydávání českých knih. Jen za rok 1939 vzniklo dvaatřicet českých filmů a ještě v roce 1944 jich bylo devět. Technický um zdejších profesionálů docenila Leni Riefenstahlová (kontroverzní německá režisérka – pozn. překl.), která na Barrandově natočila několik filmů. Vznikly tam mimo jiné závěrečné scény proslulého anti-semitského filmu *Žid Süß* režiséra Veita Harlana (1940).

Výmluvným svědectvím o specifičnosti německé okupace Českých zemí je osud Miloše Havla. Na jaře roku 1940 prodal Němcům svůj podíl ve filmových studiích. Za svých 51 procent akcií této společnosti obdržel téměř devět milionů marek. Byly to obrovské peníze – postačí snad připomenout, že Miloš Havel tehdy nabídl maďarskému šlechtici hraběti Josefu Pálffymu, že od něj odkoupí zámek ve Slavkově u Brna, pocházející z 18. století a disponující 115 místnostmi, v jehož blízkosti svedli na podzim roku 1805 tři císaři slavnou bitvu. Když Pálffy jeho nabídku odmítl, obrátil se Miloš Havel na německé úřady a požádal, aby mu umožnili pokračovat v působení ve filmové branži. Získal povolení natáčet pět filmů ročně ve svých někdejších studiích, za jejichž využití pochopitelně musel pokaždé zaplatit.

Brzy začal být vnímán jako kolaborant, což si v soukromí mysleli také někteří přátelé a známí jeho bratra. Řada lidí byla přesvědčena i o tom, že byl konfidentem gestapa. Po válce se však v zajištěných německých archivech nenašly žádné dokumenty, které by toto obvinění potvrzovaly, a soudní proces, který proběhl ještě před komunistickým převratem, skončil uzavřením případu pro nedostatek důkazů.

Také Hugo Vavrečka v roce 1945 stanul před soudem, který jej vinil z kolaborace s nacisty. Poté, co na jaře roku 1939 rodina Baťových emigrovala do Brazílie, se Vavrečka stal faktickým vládcem továrny, která od prvních do posledních dní války pracovala pro wehrmacht. Svědectvím jeho styků s nacisty byly četné snímky z oficiálních ceremonií pořádaných ve zlínském podniku. Přitížil mu také blahopřejný dopis, jež na jaře 1939 zaslal knězi Jozefu Tisovi u příležitosti jeho nástupu do funkce prezidenta kolaborantského Slovenského štátu. Přesto proces s Hugem Vavrečkou, trvající dva roky, skončil v roce 1947 osvobozujícím rozsudkem.

V českých reáliích samotné udržování společenských styků s nacisty, obchodování s nimi nebo práce pro německou válečnou mašinerii ještě neznamenaly kolaboraci – jinak bychom totiž za kolaboranty museli pokládat téměř celý národ. V praxi se tento přívlástek uplatňoval jen pro ty české předáky a politiky, kteří v doslovném slova smyslu s okupanty *kolaborovali* a zastávali významné pozice v mocenském aparátu. Je pravda, že existoval nepopíratelný rozdíl mezi člověkem typu neblaze proslulého ministra školství a osvěty protektorátu Čechy a Morava Emanuela Moravce, který se k nacismu aktivně hlásil a svého vlastního syna přihlásil do SS, filmovým producentem, který se staral jen o své kšefty a celou válku přijímal na bujarých večírcích ve své

barrandovské vile nacistické hodnostáře a důstojníky gestapa, anebo ředitelem továrny zaměstnávající tisíce dělníků. Vina prvního uvedeného byla nesporná a zřejmá všem, dva další zmínění pak obecně vzato jako kolaboranti vnímání nebyli, zvláště pokud existovaly nějaké polehčující okolnosti (Miloš Havel se u Němců přimlouval za zatčené krajany a Vavrečka finančně podporoval partyzány).

Nepočtené české odbojové hnutí sestávalo především z bývalých vojáků, studentů a zástupců inteligence. Řada politiků aktivních v oficiálních mocenských strukturách protektorátu udržovala styky s Edvardem Benešem a československými exilovými politiky na Západě. Podíleli se na organizaci transportu vojáků a dobrovolníků do Polska a odtamtud do Francie. Právě tyto kruhy padly za oběť nejhoršímu pronásledování. První vlny represí se odehrály už na jaře a v létě 1939, ještě před očekávaným útokem Německa na Polsko.

V listopadu 1939 se v rámci odvety za pořádání národních manifestací u příležitosti československého národního svátku (28. října) Němci rozhodli uzavřít české vysoké školy, zastřelili několik zástupců studentských organizací a tisíc dvě stě studentů a mnoho dalších zástupců inteligence deportovali do koncentračních táborů. Byly mezi nimi i natolik slavné osobnosti jako Ferdinand Peroutka (blízký přítel Václava M. Havla) nebo Milena Jesenská. Represe zesílily v létě 1940, když Velká Británie uznala československou exilovou vládu a Edvard Beneš poté, co se prohlásil jediným legitimním prezidentem Československa, aktivizoval odbojové hnutí a rozvědnou síť v zemi. V září 1941 vyslal Adolf Hitler do Prahy svého oblíbence, obergruppenführera SS Reinharda Heydricha, aby v protektorátu zjednal pořádek.

Heydrich začal tím, že nechal zatknout českého premiéra, generála Aloise Eliáše, a zastřelit několik dalších generálů, kteří vedli podzemní vojenskou organizaci Obrana národa. Během dalších měsíců zdecimoval odbojové hnutí, ale zároveň zavedl řadu výhod a privilegií pro dělníky zaměstnané v českých podnicích vyrábějících na plné obrátky pro potřeby wehrmachtu. V důsledku toho klesla do konce roku 1941 aktivita odbojového hnutí na minimum; naopak kolaborace se v Českých zemích rozšířila natolik, až to Beneše zneklidňovalo. Na jeho rozkaz provedli 27. května 1942 českoslovenští výsadkáři na Reinharda Heydricha úspěšný atentát. Člověk číslo tři v nacistické mocenské hierarchii, nejvýše postavený hitlerovský politik zlikvidovaný odbojáři v okupované Evropě, zemřel na následky zranění o týden později, 4. června 1942.

Ihned po atentátu vyhlásili nacisté na celém území protektorátu výjimečný stav a zahájili odvetnou akci, která si vyžádala na pět tisíc obětí. Symbolem represí se staly vsi Lidice a Ležáky, jejichž obyvatelé nacisté vyvraždili nebo deportovali do koncentračních a vyhlazovacích táborů. V Praze mučili a popravovali každého, kdo byl podezřelý, že má s atentátníky něco společného. Po několika týdnech gestapo v honbě za atentátníky získalo díky zradě jednoho z výsadkářů důležitou stopu. Poslední akt dramatu se odehrál 18. června 1942. Sedm československých odbojářů, obklíčených v pravoslavném kostele svatého Cyrila a Metoděje v pražské Resslově ulici, bojovalo až do úplného konce: jeden zahynul v boji, dva v důsledku utrpených zranění a čtyři spáchali sebevraždu, aby je nedopadli živé.

Nejvyšší představitelé protektorátu atentátníky odsoudili. Už 30. května 1942 prezident Emil Hácha obvinil „lžiprezidenta Bene-